

DERIVATE DISCUTABILE

DÉRIVÉS DISCUTABLES

(Résumé)

Ce travail rattache une série de lexèmes que le DLR appelle des «dérivés» à la classe des dérivés discutables. Ce sont des lexèmes qui soulèvent des difficultés d'interprétation, puisque leur analyse lexicale pose des problèmes. Ainsi, les mots en question ont été répartis en fonction de leur tranche terminale, qui est considérée comme un composant ayant participé à la constitution de ces lexèmes : *-otean* (?), *-igan*, *-icuță* (?). La difficulté d'interprétation de ces unités lexicales est due à l'impossibilité de savoir quel est le suffixe de ces lexèmes et, quelquefois, quel est leur radical.

L'auteur apporte des réponses à ces questions, en proposant plusieurs hypothèses pour la constitution de ces mots, comme par exemple dans les cas où ces unités lexicales résultent des procédés lexicaux suivants : l'analogie, la dérivation par la fausse segmentation, l'analogie accompagnée de la substitution du suffixe (ce dernier procédé étant provoqué par les exigences de la rime dans les créations populaires versifiées).

Cuvinte-cheie: compatibilitate derivativă, derivare secundară, tip de derivare, component, serie derivativă.

Mots-clés : compatibilité dérivative, dérivé secondaire, type dérivative, composant, série dérivative.

1. Sub titlul *derivate discutabile*, am grupat câteva „cazuri” din vocabularul dialectal a căror analiză, indicată în dicționare, se dovedește insuficient de convingătoare. Considerate derivate și analizate, în consecință, cazurile selectate ridică probleme atât *din punctul de vedere al formantului*, cât și, în egală măsură, din acela *al temei și al formantului*. În cele ce urmează prezentăm cele două tipuri de situații.

2. *Problema de identitate a formantului* se întâlnește, cel mai frecvent, în ciuda faptului că DLR, în rezolvarea etimologică aferentă, menționează, cu certitudine, atât baza cât și afixul. Încercarea de a accepta integral soluția propusă întâmpină dificultăți. După degajarea radicalului, ca element cunoscut, se pune problema sufixului „rezultat”, absent din bibliografie, iar ipoteza unei particule formative inedite, pe cale de a se impune, practic, nu se verifică.

2.1. În cazul de mai jos ne-am oprit asupra unei miniserii lexicale, „pendinte” de același „sufix”, conform indicațiilor DLR, care dispune de un număr limitat de formații. Lexemele de reprezentare, *pruncotean*, *mânzotean*, *slăbotean* par a se înscrie într-o singură „formulă” derivativă, după soluționările dicționarului-tezaur, care distinge, pentru fiecare în parte, același afix, *-otean*:

pruncotean s.m. Dintre așa zisele derivate, *pruncotean* „copilaș, băiețaș” și *slăbotean* „slăbuț” ne-au atras atenția, ambele fiind înregistrate, pentru Oaș, în aceeași sursă (CO: 51; 52). Prin urmare, lexemele în cauză ar putea constitui o particularitate a vocabularului local. Cel de al treilea, *mânzotean* „mânz de doi ani” a fost notat tot în zonă, Baia Mare, dar, cu mult timp înainte, ca răspuns, la *Chestionarul lui Hasdeu*, XVIII: 18, și, ca atare, s-ar afilia cazurilor similare din Țara Oașului. Pascu, *Sufixe*: 305 a reținut, în exclusivitate, lexemele semnalate, fără etimologie, de I.-A. Candrea, în a căror analiză identifică, cel dintâi, și cu mult timp înaintea DLR, același afix *-otean*, în interpretare proprie, un compus: *-ot + -ean*. Pentru situația descrisă, am presupus că productivitatea limitată la o serie derivativă atât de scurtă ar putea avea explicația în modul diferit de formare, altul decât cel pentru care au optat DLR și Pascu, *Sufixe*. Alternativa ne-a parvenit dintr-un Glosar, *Din însemnările lexicografice ale lui I. Micu Moldovanu* (MCD, I: 26), mai precis din glosa autorului, pentru *pruncotean* „prunc mai mare, băietan” (*Albina* 1/73). Analizabil, în mod evident, prin *prunc* „băiat” (înv. și reg. – DLR s.v. 2.), *pruncotean* pare să reproducă structura *băietan* (v. glosa lui I. Micu Moldovanu), dar, depășind, în noua organizare, limitele afixului din cuvântul „model”. Din acest motiv, *pruncotean* reprezintă nu un derivat, ci o creație analogică. În favoarea procedurii menționat, pledează tranșa finală identică, reproducă în varianta primordială, *băietan/pruncotan*, distinctă de cea ulterioară *pruncotean* (diferențele de la joncțiune, respectiv, vocala de legătură [o], precum și cele din interiorul secvenței atașate, *-otan*, *-otean* țin de motivații diferite, în ultimele două cazuri, datorită variației *-ean/-an: moldovean/moldovan*).

Dacă, pentru început, *pruncotean* a preluat semantismul „băietan”, conform „modelului” urmat, mai târziu, dat fiind faptul că *prunc* are curs și cu alt înțeles, înv. și reg. „copil, de orice vârstă și de orice sex, în raport cu părinții”, noul cuvânt s-a îmbogățit cu încă o accepție, „băiețaș”, pe care I.-A. Candrea a atestat-o în Țara Oașului. Extensiunea a fost posibilă datorită semantismului permisiv al cuvântului *prunc*. Mai mult, conturarea lexemului *pruncotean*, cu cele două sensuri, a constituit punctul de plecare pentru modificări de același fel, în cazul altor lexeme cu care *prunc* s-a dovedit compatibil pentru anumite relații fie sinonimice, dar în alt registru stilistic, fie de determinare etc. Așadar, prin semantismul său, elementul lexical, cel dintâi atras în seria modificărilor, a impus o anumită ordine pentru formațiile similare care au urmat;

mânzotean s.m. După toate probabilitățile, cel de-al doilea cuvânt creat a fost *mânzotean* „mânz de doi ani”, prin urmare, un fel de corespondent, pe scara animală, al lui *pruncotean* 2. Atracția dintre cele două lexeme se explică prin semantismul lor comun, *mânz* definind „puiul (de sex masculin al) iepei, a cărui limită de vârstă variază, după regiuni, de la câteva luni până la trei ani”. În același sens a acționat și folosirea figurativă a cuvântului respectiv, ca epitet pentru un copil zburdalnic, neastâmpărat sau, p. ext., pentru un bărbat tânăr (DLR s.v.). Paralelismul *prunc – mânz*, din punctul de vedere al vârstei, ca și al unor particularități de comportament comune acestora, ar fi putut favoriza crearea unui nou lexem care să exprime ambele categorii de situații: *mânzotean*;

slăbotean adj. Abia după formarea celor două cuvinte *pruncotean*, *mânzotean*, s-au conturat premisele necesare creării celui de al treilea. Este vorba de adj. *slăbotean* „slăbuț, bolnăvicios”, cu referire atât la oameni, cât și la animale, așadar, apt, prin semantism, de a deveni determinant al acestora, răspândit în nord-vestul Trans. și prin Maram., prin urmare în același perimetru cu formațiile prezentate. Contexte de felul *pruncotean slab* ori *mânzotean slab*, prin atracție analogică determinat/determinant, ar fi putut stimula, concertat, sub presiunea celor două sintagme, modelarea unui nou adjectiv cu semantism atenuat în raport cu baza. Tot aici mai adăugăm încă un factor „catalizator”, în cazul structurilor bimembre: tendința către un anumit echilibru formal al componentelor, astfel încât prin adaosul unei secvențe finale, tip „afix”, în acest scop, să se realizeze și o anumită eufonie (cf. *înălțeașă împărăteasă*, după modelul *înălțate împarate* – Mărgărit, ISE, 88–89). Odată „desăvârșite”, din punctul de vedere al sonorității **pruncotean slăbotean* și **mânzotean slăbotean*, prin lungime excesivă, au facilitat desprinderea unui lexem autonom, din limitele sintagmelor: *slăbotean*.

2.2. Din același punct de vedere al problemei de identitate a formantului, o altă serie susceptibilă de comentariu este alcătuită din unități lexicale care au în comun tranșa finală: *-igan*. Formațiile se întâlnesc, mai ales, în aria nordică, dar apar și în alte regiuni. În conturarea acestora, ca și în cazurile precedente, s-a impus, probabil, o anumită cronologie, în virtutea căreia, cel puțin până la un anumit punct, au avut loc aparițiile respective, ca fapte motivate, și în conformitate cu care încercăm să le prezentăm:

mărigan adj. „care este mai mare decât mijlociu, (aproape) mare” (v. DLR s.v.), frecvent în Mold., Trans., potrivit aceleiași surse, este cunoscut, restrictiv, la nivel dialectal, ca, de altfel, și celelalte formații din serie: *De când nu l-am văzut a crescut mărigan* (Coman, Gl.). *Da copilașul țipa și mai tare. Îl pune la loc în leagăn, el nu, da să se răstoarne. Că să vedeți dumneavoastră, el era un mărigan, că creștea iute de nu ți-a văzut ochii* (I. Cr., III: 326). Ambele citate, pentru cuvântul în discuție, cu soluția etimologică „de la mare;

cf. *găligan*” (v. DLR), provin din Moldova, provincie pentru care *mărgan* a mai fost atestat și în CL, XLIV₂: 131. Cât privește lexemele indicate, la analiză, acestea se regăsesc secvențial în structura *mărgan*. Rămâne de clarificat elementul comun din potențialul raport asociativ *mare/găligan*. Probabil, apropierea s-a făcut pe baza aceleiași particularități, dimensiunea în lungime/înălțime, modificabilă în perspectivă, evidentă pentru *mare* și posibilă pentru *găligan*, var. de la *gligan*, împrumut din limba bulgară: *gligan* „porc mistreț”. La nivel dialectal, în Munt. și Mold., împrumutul a dezvoltat un sens figurat „(om) crescut mare și cam prost; leneș; bine făcut; voinic”. Semantismul s-a conturat de mult, de vreme ce se întâlnește în cronica lui Neculce: *Moldovenii le zicea* [joimirilor] **gligani** (Letopiseț, II: 279). La I. Creangă (*Amintiri*: 65), cuvântul apare cu un semantism ambiguu, tolerând ambele sensuri, propriu și figurat, într-un context care atestă posibilitatea glisării de la un înțeles la altul: *Văzând ea* [= Smaranda Creangă] *că nu dau răspuns de nicăieri, lasă toate la pământ și se ia după mine la baltă, unde știa că mă duc, Și când colo, mă vede tologit, cu pielea goală pe nisip, cât mi-ți-i gliganul!* În exprimarea cu dativ etic, se are în vedere, pe de o parte, statura considerabilă a adolescentului, compatibilă mai degrabă cu munca decât cu joaca, pe de altă parte, din punct de vedere moral, vinovăția fiului în raport cu mama, împovărată de treburi casnice. Din acest motiv îi și solicitase ajutorul, iar acesta răspunsese cu fuga la baltă. Câteva decenii mai târziu opera lui Al. Vlahuță (*Nuvele*: 128) atestă conturarea noului sens: *Ești coșcogea gligan*, situație confirmată în SDLR: *Fii cuminte, băiete, că ești gligan mare*, pentru Mold., iar pentru Munt. var. *găligan*: *Ai ajuns găligan mare și tot nu te cumințești!* Determinantele utilizate pleonastic, în ambele citate, potențază semantismul numelui. Sintagma *gligan mare*, ori într-o altă organizare, *mare găligan*, cunoscând o anumită frecvență, a dus, în cele din urmă, la modificarea determinantului fie prin propagare ori anticipare, în funcție de poziție, fie prin suprapunere nume/adjectiv, în fluxul vorbirii. Odată creat, *mărgan* a fost analizat în componentele sale verosimile: adj. *mare*, ca potențială bază derivativă, și tranșa finală, interpretată ca afix. Aceasta din urmă, desprinsă, a dobândit autonomie... latentă, pentru că o regăsim în alte derivate sau, poate, mai întâi, ar fi putut acționa și prin intermediul cuvântului integral;

multigan adj., după DLR, răspândit „prin Bucov.”, cu semnificația [despre cantitate] „mai mare decât mult, foarte mult”, cu explicația etimologică „de la *mult*, cf. *găligan*, *mărgan*”, pare să ateste conturarea unei categorii formale, unitare, aparent, prin secvența terminală. Atestată în *Șez.* III: 82, și în CL XLIV₂: 131, formația *multigan* se apropie semantic de *mărgan*, atât prin bază (*mult – mare*), cât și prin particula finală. Ambele creații lexicale, *multigan*, *mărgan*, sunt expresia aceluiși proces de intensificare a calității exprimate de primitiv;

pârcigan s.m., definit indirect în DA s.v. *branete* „un fel de strugure numit și *pârcigan*, specie a crăcănatei”, reapare s.v. *crăcănă* unde găsim informații relevante pentru lexemul în discuție. Din descrierea DA „varietate de struguri cu ciorchini deșirați, foarte rămuroși, mai totdeauna cu rămurele alterne”, deducem calitatea expresivă a cuvântului prezentat. *Pârți*, în partea sudică a țării, semnifică, „șap (de prăsilă)” < bg. *prč*, srb. *prč*”, iar metaforic denumește o anumită varietate de struguri. Cuvântul figurează printre răspunsurile la Chestionarul lui Hasdeu, II, pct. 165, 207, 243, 261, primite din zona viticolă a Buzăului și a Hârșovei. Totodată a fost atestat și în împrejurimile orașului Văleni de Munte (Jipescu, *Opincaru*: 53). În crearea acestuia, nu excludem atracția exercitată de un derivat sinonimic: *berbecel*, răspândit în Oltenia (v. Chestionarul lui Hasdeu, V, 16, 139, 3), dar și în Muntenia (*id.*, II, 55; Jipescu, *Opincaru*: 53). Opțiunea pentru diminutiv, în denumirea metaforică se explică prin dimensiunea boabelor, mici, de culoare variabilă: albă, în cazul *berbecel*, neagră-roșie, pentru celălalt. Considerăm că tocmai pentru a respecta mărimea redusă a acestora și modul lor de dispunere în ciorchine s-a recurs la un derivat corespunzător, motiv suficient de a crea *pârcigan*, de la *pârți*, metaforă pentru un anumit tip de strugure, excelând prin lungime și aspect *deșirat*, asemenea unui ied în perioada de creștere;

prostogan s.m. apare într-o „atestare involuntară”¹ (Mărgărit 2011: 27; idem 2013: 95), înregistrat de Densusianu, GȚH, nu în corpusul de termeni, ci în glosa pentru *nătălog* „bădăran, *prostogan*, tont”. Cuvântul absent din alte glosare și dicționare, pare a se înscrie în seria comentată. Într-o posibilă variantă primordială, *prostigan*, acesta, prin asimilare vocalică [o] – [i] > [o] – [o], ar fi putut deveni *prostogan*. Formal și semantic „prost mare”, integrarea în seria comentată pare îndreptățită;

puigan s.m., în interpretarea DLR constituie un augmentativ de la *pui* „pui mai mare”, răspândit în Mold. Revista I. Cr., VI: 30, pentru același cuvânt, delimitează sensul „pui de animal în jur de 1 an” (**Puigan** ... un pui de lup sau de iepure aproape de 1 an). În scrierile lui M. Sadoveanu (*Opere*, XIII, 849), semantismul apare, de asemenea, nuanțat: *Toate sălbăticiunile care aveau în acel cotlon de lume domnie, se deșteptau deasupra stufulurilor și lucrurilor, învățându-și puigani la zbor*. Este vorba de etapa în care puii, luând lecții de zbor, devin autonomi, adică păsări.

În privința etimonului, DLR se limitează strict, la mențiunea „de la *pui*”, evident insuficientă. Adaosul terminal *-igan* exprimă modificarea petrecută prin

¹ Cu această sintagmă am denumit termenii colaterali, față de corpusul de cuvinte, din glosarele dialectale, aflați în citate sau în glosele autorilor (Mărgărit 2011: 27–33; idem 2013: 95–102)

dezvoltare, *pui* și *puigan* reflectând realități diferite, respectiv, stadii diferite din evoluția păsării;

tărigan adj. figurează în DLR cu glosa [despre animale de tracțiune] „puternic, care trage bine în jug”, pe baza unor atestări din Transilvania: Pașca, *Gl.*, l-a notat în Poiana Sibiului, iar Viciu, *Gl.*, în împrejurimile orașului Blaj, a înregistrat o var. fonetică, de altfel, explicabilă, *tirigan*: *Bibolii-s tirigani, pociu lucra cu ei, trag în jug*. Pentru origine, DLR procedează identic ca în cazul *puigan*: „de la *tare*”, mult prea puțin pentru înțelegerea lexemului, ca mod de formare și ca sens. Raportarea noului adjectiv la toată seria prezentată *supra* (*mărigan, găligan, puigan*) aproape se impune de la sine. Modificarea de formă a bazei, prin accident fonetic, este explicabilă prin frecvența cuvântului, creat din necesități expresive, *tărigan* distingându-se semantic de *tare*;

iutegan (*iutigan*), înregistrat de Ciaușanu, *Gl.* ca adjectiv „vrednic, iute din fire, bărbat, inimos”, potențează calitatea exprimată de *iute* la superlativ. MDA a înregistrat cuvântul cu analiza *iute* + suf. *-gan* (?). În fond, *iutegan* este tot un augmentativ, formal și semantic, în raport cu primitivul, și se afiliază seriei discutate *supra*, create sub impulsul „mărigan”. L-am lăsat la sfârșit, nu datorită faptului că aparține ariei sudice ca unic exponent, ci pentru că reprezintă cea mai târzie atestare. Recent, în varianta *iucican* „rapid, grăbit”, consemnată în rostirea locală, derivatul figurează în *Glosar de termeni dialectali din satul Racovița, județul Timiș*, de Simion Todorescu-Răcoviceanu, Timișoara, Editura „Eurostampa”, 2013. Faptul are relevanță pentru extensiunea ariei de răspândire a cuvântului *iutigan*, var. *iutican*.

cătigan, cătingan adv. „încetinel”, alături de *multigan*, reprezintă categoria adverbului, iar împreună stau alături de adj. *iutegan, mărigan, tărigan*, din punctul de vedere al clasei morfologice.

Înregistrat de I.-A. Candrea în Oaș: 48, adverbul cunoaște cele mai vechi și mai multe atestări, fiind inclus în LB. Pentru secolul al XIX-lea a fost semnalat de Pompiliu, Bih: 20 și de Frâncu, Candrea, *Rotacism.*: 50 în var. *chitingan* (*Mergi mai chitingan*).

Într-un fel, menționarea nealfabetică adoptată, în raport cu tronsonul celorlalte formații, în ciuda atestărilor, cele mai vechi și cele mai multe, se justifică nu prin categoria gramaticală distinctă, ci prin modelarea acestuia, ușor diferită față de situațiile anterioare (cf. *cătinel* > *cătigan*). În privința semantismului, *cătigan*, prin raportare la bază, *cătinel* „încetinel, încetișor”, exprimă o slăbire a intensității deja atenuate, evidentă și în asocierea cu adv. *mai* din exemplul citat. Oricum, direcția intensivului, indiferent care ar fi aceasta, pe care o conțin toate formațiile din serie, este determinată de specificul primitivului: dacă acesta este *mare, mult, tare, se mărește, se*

multiplică, se întărește, dacă este domol, încet, lin, se (mai) domolește, încetinește, devine mai lin.

3. *Problema de identitate a bazei, dar și a afixului* vizează, în chip firesc, o categorie cu dublă tematică, din punctul de vedere urmărit. A fost semnalată și comentată de Al. Graur (ER, 38), pe baza următoarelor atestări și soluționări din dicționare, DM: *donicuță* de la *doniță, pestricuț(ă)*, de la *pestric* (?), *policuță* de la *poliță, ulicuță* de la *uliță*, din DI: *delnicuță, vrănicuță* și Todoran, Vâlcele: *dincuț* de la *dinte*. În cazul primelor patru formații înregistrate în DM, Al. Graur respinge etimologiile stabilite pentru fiecare unitate în parte: *don(iță)* + suf. *-ic-uță*, *pestric* + suf. *-uță*, *pol(icer)* + suf. *-ic-uță*, *uli(ță)* + suf. *-ic-uță*. Dincolo de inconsecvențele de separare în componente, de care se face vinovat dicționarul, după lingvistul amintit, „în primul rând, «etimologiile» sunt false, pentru că în românește nu este un sufix *-icuță* [...], în al doilea rând, pentru că nu există rădăcinile *don-*, *poli-*, și *uli-*” (p. 38), mai puțin *pestric* care reprezintă o altă situație. O primă ipoteză avansată, de a avea în vedere derivatele *donicioară, pestricioară, policioară*, ca puncte de pornire, în locul primitivelor, a fost rapid abandonată de Al. Graur: diminutivele în *-icior, -icioară* provin de la radicali în [-t] sau [-t̥]: *ospecior* < *oaspete, crățicioară* < *cratiță*, iar între acestea nu se află niciunul cu radicalul în *-k*, prin urmare nu există model pentru *-icuță*. Aici ar fi fost suficient să se ia în calcul posibilitatea schimbării de sufix: *donicioară* > *donicuță, policioară* > *policuță* etc. care ar fi revelat radicalul căutat. Partea șubredă a propunerii ține de verosimilitatea traseului.

Pentru explicația aceleiași situații, Al. Graur apelează la unele substantive și derivatele lor, ca elemente de sprijin, prin comparație, de felul *bade*, cu diminutive în *-ică* și în *-iță*, și, cu posibilitatea unor derivate simultane în *-uță* > *bădicuță* și *-ucă* > *bădiucă*.

Prin urmare, dacă alături de *bădiță* poate exista *bădicuță*, ar trebui să admitem și posibilitatea unei relații similare *doniță – donicuță*. Dar situațiile nu pot fi comparate: *bădiță* și *bădicuță* sunt analizabile ca derivate în grade diferite, primar (*bădiță*), secundar (*bădicuță* > *bădică*), și, implicit, de la baze diferite, în raport cu derivarea: *bădiță* < *bade*, față de *bădicuță* < *bădică*. Prin urmare, raportul *bădiță – bădicuță* nu aduce lămuririle așteptate, căci nu pot fi comparate un derivat cu un primitiv, respectiv, *bădiță* < *bade* și *doniță* < v. sl. *donica*, de pildă. Mai departe, *bădicuță*, suprasufixat (*bade* + suf. *-ică* > *bădică* + suf. *-uță*) nu poate sta alături de *donicuță*, neanalizabil, prin absența verigii intermediare similare (**donică*). În acest fel, chestiunea rămâne în datele de la început, în sensul că raportarea la *doniță*, pentru *donicuță*, întâmpină dificultăți serioase de analiză.

Față de încă o posibilă ipoteză: „metateza sufixelor, pusă în lumină de Pușcariu, DR, VI, 1931: 534 (*Peșterean* > *Peștenaru*)”, Graur, *op.cit.* susține

derivarea cu *-uț*, ca o soluție mai simplă, completată cu disimilarea [t̥] – [t̥] > [c] – [t̥], deci **donițuță* > *donicuță* (dar de ce rezultatul modificării este neapărat [c]?) sau, eventual, analogia.

Ocupându-ne de aceeași problemă și redeschizând discuția asupra modului de creare a derivatelor în *-uță* de la cuvinte (de origine slavă) terminate în *-iță*, am optat tot pentru un proces desfășurat în doi timpi, dar prin implicarea altor elemente (Mărgărit ISE: 151–153).

Dat fiind faptul că aria nordică a favorizat crearea derivatelor în discuție, am presupus, pentru început, implicarea unui alt formant, de asemenea specific zonei: *-uc*. Potențialele formații *delnițucă*, *donițucă*, *polițucă*, *ulițucă*, *vrănițucă*, ulterior, prin metateză, la sugestia lui Sextil Pușcariu, ar fi căpătat forma în discuție: *delnicuță*, *donicuță* etc. Ca argument, am folosit faptul că R. Todoran (Vâlcele) explică *dincuț*, prin metateză din *dințuc*, cu precizarea că ambele forme figurează în graiul local și sunt atestate în aceeași sursă.

Vicii acestei ipoteze stă în lipsa probelor, căci dintre potențialele derivate cu *-uc*, dicționarele nu confirmă decât unul singur: *ulițucă*.

Între timp, materialele dialectale apărute ne-au oferit o altă pistă. Seria derivativă în discuție ar putea avea un alt punct de pornire. Avem în vedere derivatele diminutive cu suf. *-ioară*, atestate pentru toate cazurile enumerate de Al. Graur: *delnicioară*, *donicioară* etc. Înlocuirea afixului, sub presiunea lui *-uț*, simțit mai intensiv de către vorbitori, ar putea constitui motivația. Antrenarea bazelor diminutive într-un nou proces, de aceeași factură, este vizibilă în rezultatele formale, a căror analiză relevă fostele baze primare, dar cu schimbarea unui sunet: *delnicuță* < *delnicioară* < *delniță*, *donicuță* < *donicioară* < *doniță* etc. Noua structură a primitivului se explică prin conservarea unui „rest” din radical+formantul *-ioară*, la joncțiune, separat și îndepărtat numai până la un punct convenabil pentru noua relație. Diminutivele *delnicuță*, *donicuță*, *polițucă*, *ulicuță* s-au distanțat, formal, de primitivele corespunzătoare, care nu se mai regăsesc decât parțial în noile structuri. Pentru recunoașterea și identificarea acestora, derivatele intermediare în *-ioară* servesc drept etapă obligatorie. În acest sens, ne servim de situația din aria sudică unde s-au înregistrat evoluții similare, chiar dacă pentru lexeme care nu îndeplinesc aceleași condiții. Derivatele inedite: *înălțicuț*, *măricuț*, *prostitcuț*, *răricuț*, *tăricuț*, înregistrate în DGS, II, III, nu se pot analiza prin bazele primare. Ele reprezintă, după toate aparențele, formații secundare în raport cu bazele lor diminutive: *înălțicel*, *măricel*, *prostitcel*, *răricel*, *tăricel*. Compararea celor două tipuri de derivate (*înălțicel* – *înălțicuț*) atestă relația dintre ele, în afara căreia noua structură derivativă, caracterizată prin extensiunea radicalului, nu se poate explica.

Revenind la comentariul lui Al. Graur, adăugăm că absolut toate lexemele alese, la care atașăm încă unul, absent din DLR, *temnicuță* (Frâncu, Candrea, *Moșii*: 94), de la baze terminate în *-iță*, toate nonderivate, au aceeași origine veche slavă². Tipul de derivat pe care l-au dezvoltat atrage atenția prin modificarea bazei, respectiv, mutația consoanei terminale a radicalului, [t]/[c]: *donicuță* < *doniță*, *pestricuță* < *pestriță*, *policuță* < *poliță*, *temnicuță* < *temniță*, *ulicuță* < *uliță*, *vrănicuță* < *vraniță*. Explicația prin disimulare, în eventualitatea derivării primitivelor cu *-uț*: *donițuță*, *polițuță* etc. ca intoleranță a limbii la repetiția consoanei [t] nu pare convingătoare, pentru că însuși Al. Graur oferă contraexemplu suficiente care contrazic ipoteza. Cealaltă posibilitate explicativă, prin analogie, ni se pare mult mai probabilă. În volumul semnat de Frâncu, Candrea, *Moșii*: 95 figurează un text care sugerează un traseu probabil pentru cazurile de față: *Mândrele care-s mândruțe*, / *Nu se țâr [= țân] cu culducuțe [= corcodușe]*, / *Ci cu vin din donicuțe*. Derivatul discutabil a fost impus de rima pereche, *culducuțe*, un nume afectat de metateză. Este vorba de varianta regională *culducuțe* < *culcuduțe* < *colcoduțe*, creată prin schimbare de sufix de la *colcodele* < *corcodele*. Pentru realizarea rimei se impunea modificarea numelui-pereche, prin substituirea tranșei finale: *donițe* > *donicuțe*. Varianta înregistrată anterior de Jarnik-Bârseanu, *Doine*: 432 atestă respectarea aceluiași criteriu, în virtutea căruia s-a operat modificarea: *Fetele care-s frumoase*, / *Nu se țin cu prune grase*, / *Ci cu prune dulducuțe / Și cu vin din donicuțe*. În Frâncu, Candrea, *Moșii*: 94, întâlnim o situație diferită, dar care ține de aceeași categorie: *Că la mire vrea să vie / Trei meșteri din Baia Mare*, / *Să mă facă tri sfârtaie / Să mă puie pă tri cară / Să mă ducă-n Baia Mare*, / *Să mă facă temnicuță*, / *Temnicuță robilor*, / *Și jale mândruțelor*. S-ar părea că este vorba de o altă fază, din „biografia” derivatului, după regimul autonom în care apare. Probabil a avut un model de care s-a desprins, ca și derivatul următor: *La Sibiu, pe ulicuță / Zece care și-o căruță*, *Pline cu fete mândruțe*, / *Și cu toatele-s desculțe* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*: 443). Pentru *ulicuță* nu excludem ipoteza schimbării de sufix, în vederea rimei, realizate prin preluarea tranșei terminale (= afix), *-uță*, dar în condițiile de preexistență a altui diminutiv: *ulicioară*. Plauzibilitatea înlocuirii se susține prin structura corpului fonetic, în parte din fostul derivat, *ulic / ioară*, în parte din noul afix *-uță*. Alteori pentru cele două elemente implicate în rimă, modificarea este simultană: *Am o găină pestricuță*, / *O pui în horn pe policuță* (Gorovei, *Cimilituri*: 15). Diferența de accent dintre bazele derivate, *pestriță*

² Împrumuturile în cauză, pe baza sufixului *-ior*, *-ioară*, dezvoltă același tip derivativ: *delnicioară*, *donicioară*, *ulicioară*, ceea ce nu se întâmplă cu bazele derivate: *bădiță*, *fetiță*, *fundiță*.

/póliță, într-o virtuală organizare primară, ar fi putut impune schimbarea. Dat fiind faptul că ambele derivate prezintă aceeași modificare a radicalului, presupunem că au fost implicate în combinația cu unul și același afix, în cadrul unor derivate anterioare identice: *pestricioară*, *policioară*, supuse, mai apoi, aceleiași substituții: *pestricuță*, *policuță*, probabil din cauza lungimii excesive a versurilor respective.

Situația semnalată de Al. Graur s-ar explica, după cum atestă textele populare atât prin atracție analogică, cât și prin schimbare de sufix, atunci când există o anumită motivație.

4. Cazurile aduse în discuție, aparent, reprezintă aceeași problemă, pentru unele derivate a căror analiză întâmpină dificultăți. Ele diferă între ele și, din acest motiv, au fost grupate în funcție de „formantul” identificat. Cea dintâi grupă, *pruncotean*, *slăbotean*, *mânzotean*, conform DLR, ar fi creată, prin derivare, cu afixul *-otean*, pentru că, probabil, analiza îl pune în evidență pe lângă radicalele separabile, *prunc*, *slab*, *mânz*. Identitatea formantului nu se confirmă prin nonproductivitatea acestuia, cu alte cuvinte, el s-ar fi limitat la aceste trei unități lexicale. De aceea, considerăm că în această situație putem vorbi mai degrabă de formații analogice, a căror creare se motivează semantic și formal.

Grupa următoare *mărgan*, *multigan*, *pârcigan*, *prostogan*, *puigan*, *tărgan*, *utegan*, *cățingan* reunește substantive, adjective, adverbe a căror apariție se datorează unor „impulsuri” analogico-semantice. Cu timpul, prin reluarea și reactualizarea tiparului analogic s-ar părea că s-au creat premisele conturării unui nou afix, *-igan*, prin pseudointerpretare. Prin raportare la categoria anterioară restrânsă la numai trei formații, în cazul de față se poate observa o anumită productivitate explicabilă, probabil, prin caracterul expresiv pe care *-igan*, în realitate, o secvență extrasă din structura unui nume cu certă valoare metaforică, îl conferă temelor pe lângă care este atașat.

Grupa a treia excelează prin dificultățile duble ridicate, la analiză (bază și formant) de unele derivate de felul *delnicuță*, *donicuță*, *pestricuță*, *policuță*, *temnicuță*, *ulicuță*, *vrănicuță*. Toate de origine slavă, cu secvența terminală în *-iță*, dar nonderivate (cu excepția adjectivului *pestriț* < *pistru*) prezintă aceeași particularitate în relația radical-derivat: neconcordanța. În toate cazurile enumerate se remarcă diferența unui sunet între „părțile” amintitei relații, de altfel greu explicabil *delnic* / *uță* < *delniță*; *donic*/*uță* < *doniță*; *pestric*/*uță* < *pestriță*; *poli*/*uță* < *poliță*; *temnic*/*uță* < *temniță*; *ulic*/*uță* < *uliță*; *vrănic*/*uță* < *vrăniță*, precum și compatibilitatea derivativă cu sufixul *-ior*, *-ioară*, cu rezultatele *delnicioară*, *policioară*, demne de considerație în devenirea *delnicuță*, *policuță* etc. Dintre toate ipotezele propuse de Al. Graur, cea mai plauzibilă ni se pare analogia contextuală. Avem în vedere cadrul versificat

unde necesitățile de rimă impun „ajustări”. S-ar fi putut întâmpla ca formele supuse modificării să fi fost nu primitivele, ci, dimpotrivă, unele derivate cu același afix: *delnicioară*, *donicioară*, *pestricioară*, *policioară* etc., iar modificarea operată să fi coincis cu o schimbare de sufix, reclamat de context (= rimă). Probabil că nu întâmplător elementul activ a fost *-uț*, întrucât modificările comentate, cu rezultate contradictorii, au avut loc în aria nordică.

Traseele posibile pentru cele trei grupe, în ordinea comentariului, ar fi: analogia, derivarea, prin conturarea unui nou formant, confirmat de seria derivativă creată (*-igan*), analogia + înlocuirea de sufixe, ambele sub presiunea contextuală a rimei, de exemplu.

Fiind vorba de formații specifice palierului dialectal, la baza creării acestora stă expresivitatea, în virtutea căreia se pot identifica noi posibilități de îmbogățire a vocabularului.

BIBLIOGRAFIE

- CL, I ș. u. *Convorbiri literare*, Iași, apoi București. Anul I (1867-1868) ș. u.
- Ciașanu, Gl. G. F. Ciașanu, *Glosar de cuvinte din județul Vâlcea*. București, Imprim. națională, 1931. (Academia Română. Memoriile Secțiunii literare. Seria III. Tom. V. Mem. 6).
- CO I.-A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*. (extras din „Buletinul Societății filologice”, II). București, Atelierele Socec, 1907.
- Coman, Gl. Petre Coman, *Glosar dialectal*, București, Monitorul Oficial și Imprimeria Națională, 1939 (Academia Română, *Memoriile secțiunii literare*, seria III, Tom IX, Mem. 5).
- DA Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- DI *Dicționar invers*, București, 1967.
- DLR Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965 ș. u.
- DM *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958 (Academia Republicii Populare Române, Institutul de Lingvistică din București).
- Densusianu, GȚH Aron Densusianu, *Glosar din Țara Hațegului*, A–C, p. 85–94; C–D, p. 119–123; F–Z, p. 153–173, în „Revista critică-literară”, III, Iași, 1895.
- DGS II, III *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, volumul II, Literele D–O, București, 2010; volumul III, Literele P–Z, București, 2011, coord. Maria Marin.

- FD I ș.u. *Fonetică și dialectologie* [București], Editura Academiei. vol. I. (1958) ș.u. (Academia Română, Institutul de Lingvistică din București).
- Frâncu, Candrea, *Moșii* Teofil Frâncu și George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*. Scriere etnografică cu zece ilustrațiuni în fotografie. București, Tipografia modernă, 1888.
- Frâncu, Candrea, *Rotacism* Teofil Frâncu și George Candrea, *Rotacismul la moși și istrieni*, București, 1886.
- Graur, ER
H, I-XVIII Al. Graur, *Etimologii românești*, [București], 1963.
Răspunsuri la Chestionarul lingvistic al lui B. P. Hasdeu (Manuscris legat în 18 volume)
- I. Cr. „Ion Creangă”, revistă de limbă, literatură și artă populară. Bârlad. Anul I (1908) ș. u.
- Jarnik-Bârseanu, *Doine* Dr. Ioan Urban Jarnik și Andrei Bârseanu, *Doine și strigături din Ardeal*. Date la iveală de ..., București, 1885 (Edițiunea Academiei Române).
- Jipescu, *Opincaru* Gligore, M. Jipescu, *Opincaru, cum este și cum tribuie să hie săteanu*. Scriere-n limba țaranului muntean. București, 1881.
- Mărgărit, ISE Iulia Mărgărit, *Ipoteze și sugestii etimologice. Note și articole*. „ETYMOLOGICA” 18, 2005.
- Mărgărit 2011 Iulia Mărgărit, *Atestări involuntare*, FD, XXX, p. 27–34.
- Mărgărit 2013 Iulia Mărgărit, *Pe marginea unor glosare dialectale. Atestări involuntare II*, în FD, XXXII, p. 95–102.
- MCD Materiale și cercetări dialectale. [vol.] I.[București], 1960 (Academia Română. Filiala Cluj. Institutul de Lingvistică).
- MDA Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti”; *Micul Dicționar Academic*, vol. I, Literele A–C, 2001; vol. II, Literele D–H, 2002; vol. III, Literele I–Pr, 2003; vol. IV, Literele Pr–Z, 2003, București, Univers Enciclopedic.
- Pascu, *Sufixe* Dr.G. Pascu, *Sufixele românești*, Editura Academiei Române, București, 1916.
- Pașca, *Gl.* Ștefan Pașca, *Glosar dialectal*, alcătuit după material cules de corespondenții din diferite regiuni, București, Cultura națională, 1928. (Academia Română. Memoriile secțiunii literare. Seria III. Tom. IV. Mem. 3).
- Pompiliu, Bih. Miron Pompiliu, *Graiul românesc din Biharea, în Ungaria*, în „Convorbiri literare”, XX, p. 993–1022.
- SDLR August Scriban, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*. Edițiunea întâia, Iași, 1939.
- Șez. I ș. u. *Șezătoarea*. Revistă pentru literatură și tradiții populare, Fălticeni. Anul I, 1892 ș. u.

-
- Viciu, *Glosar* Alexiu Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*. Adunate și explicate de ..., București, Carol Göbl, 1906 (Extras din Analele Academiei Române, Seria II, Tom XXIX. Memoriile secțiunii literare).
- Todoran, *Vâlcele* Romulus Todoran, Material dialectal, II, *Graiul din Vâlcele (raionul Turda)*, în MCD, I, 1960, p. 29–126.

Iulia MĂRGĂRIT
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București